

תוכן העניינים

7	פתח דבר
	חלק ראשון: ה'עבר' של ה'הווה': שליחותו של ההיסטוריון והזמן
	גבריאל מוצקין
13	ההיסטוריון והקניית זהות: בעיות בראייה ההיסטורית של ההווה משה צוקרמן
17	מגמות שחרור לעומת אינסטרומנטליזציה אידאולוגית יותם חותם
21	'היסטוריה כנתינת משמעות לחסר משמעות': על הרלטיביזם של ההיסטוריה, ההיסטוריון והזמן
	חלק שני: היסטוריה גרמנית, עבר יהודי-גרמני, זיכרון ישראלי
	שולמית וולקוב
29	לחשוב על גרמניה – לחקור את יהודיה גדעון ראובני
34	בעיית ההיעדרות ומקומם של יהודים בהיסטוריה הגרמנית יפעת וייס
41	בסוף מערב, או איפה אנחנו עומדים
	חלק שלישי: שאיפה חינוכית, מעורבות חברתית, תרבות פופולרית
	דורון מנדלס
49	ההיסטוריון והתקשורת: מבט אל ההיסטוריה העתיקה דניאל עוזיאל
52	בין הפופולרי למקצועי: ההיסטוריון פאול קארל ודימוייה של מלחמת העולם השנייה בגרמניה

	דוד ויצטום
57	ההיסטוריה והתמונה הנעה רינה פלד
65	מזהות מהותנית לזהות דיסקורסיבית: לימוד היסטוריה כמעצב זהות אייל גרטמן
68	'האדם המשחק': ספורט וההיסטוריון

חלק רביעי: עמדה פוליטית

	נועם זדוף
73	המרצע והשק: יוסף וייס, ברוך קורצווייל ושליחותו ההיסטורית של גרשם שלום אליעזר דומקה
79	ההיסטוריון והפוליטיקה דן דינר
82	לנו ולהם: הרהורים על השיח בדבר ההצדקה הישראלית
	משה צימרמן
89	שליחותו של ההיסטוריון

נספח: ברכות למשה צימרמן במלאת לו שישים

	אוטו דב קולקה
99	גרמניה ויהודיה: על מחקרו של משה צימרמן דורון נידרלנד
101	מורה ואדם זיאק שלנגר
103	לדמותו של משה צימרמן וולפגנג שידר
105	איש רבי־פנים: ההיסטוריון הגרמני של ישראל
107	רשימת המשתתפים

פתח דבר

בינואר 2004 התקיים בקמפוס הר הצופים של האוניברסיטה העברית בירושלים יום עיון בנושא היסטוריה כשליחות. יום זה נערך לכבודו של פרופ' משה צימרמן במלאת לו שישים שנה, ונשא בו דברים עמיתיו לצד תלמידיו בעבר ובהווה. המאמרים בקובץ זה מבוססים על ההרצאות שניתנו ביום העיון והם מתייחסים לעניין אחד: האם ניתן להתייחס אל העיסוק במדע ההיסטוריה כאל שליחות. הטענה שמקצוע ההיסטוריה הוא שליחות היא אתגר שמציב בפנינו פועלו עתיר השנים של פרופ' צימרמן. בשל כך עברה סוגיה זו כחוט השני לאורכו של יום העיון, והיה בה גם משום חיבור יחדיו של נושא הכנס ונשואו.

מהו דגם המחשבה שבתשתית הטענה כי מדע ההיסטוריה הוא שליחות חברתית? נראה שיש לכל הפחות זיקה בין עמדה אתית מוסרית לבין התשובה על שאלה זו. במילים אחרות, את הטענה כי ההיסטוריה היא שליחות מזינה אסטרטגיה ערכית. אסטרטגיה זו יונקת את כוחה דווקא מנקודת החיבור שפרופ' צימרמן הקדיש לה את מחקריו: ההיסטוריה הגרמנית, העבר היהודי-הגרמני והחברה הישראלית. עם זאת, נדמה כי מדובר באסטרטגיה בעלת אופי דיאלקטי, שבמונחים של 'זמן' מכילה פרדוקס. מחד גיסא, מדובר בדגם מחשבה הממשיך את הרציונליזם הליברלי – אבן השתייה של התרבות הבורגנית הגרמנית – ושקיבל ביטוי במאמרו הקנוני של מקס ובר 'מדע כשליחות' (1918, 'Wissenschaft als Beruf'). זהו במידה רבה דגם המחשבה שאומץ במאה ה-19 על ידי יהודים-גרמנים, כתשתית להבניית זהותם. בהקשר זה, לא לחינם הוכרו פרופ' צימרמן 'השומר הנאמן של חומות העבר היהודי-הגרמני' (דינר). מאידך גיסא, מדובר בה בעת בדגם מחשבה ביקורתי רדיקלי, שובר מוסכמות ואיקונוקלסטי. ככזה הוא מתריס כנגד המסורת של מדעי הרוח העומדת על הפרדה בין מחקר אקדמי לבין עמדה חברתית ופוליטית ובוודאי משמש כאזמל מנתחים לביקורת החברה והתרבות שסביבנו. אין זה מפתיע אפוא שפרופ' צימרמן זכה לתואר 'הפרובוקטור' מצד רבים מעמיתיו. והנה הפרדוקס: 'שמירת החומות' של העבר היהודי-הגרמני נעשית בהווה של חיינו למרד, כפירה, חתרנות, ריאקציה ו'פרובוקציה' מושלמת. כך, חזרתו של זמן העבר לתוך ההווה הפוליטית העכשווית מואצת במסילות השליחות של ההיסטוריון. האצת הזמן הזו מתקבלת כבעלת אופי חתרני, מורד, כופר וכמי שדרכה כמו להתריס מ'בפנים' כנגד הסדר החברתי-הפוליטי. ברם, דווקא בשל נקודת החיכוך הזו, דהיינו

פתח דבר

המתח הזה הנשען על זיכרון העבר ופרשנות ההיסטוריה, ניצב לפנינו אתגר: באיזו מידה יכול ורשאי ההיסטוריון להשתמש באומל המנתחים של מקצועו בהקשרים חברתיים ופוליטיים, מבלי לפגוע במידת החופש, הריחוק והצניעות, שהם החמצן של עצם העיסוק האקדמי? היכול הוא כלל אחרת? בסוגיות אלו עוסקים המאמרים המובאים בקובץ זה.

קבוצת המאמרים הפותחת את הקובץ עוסקת בתשתית התאורטית הקשורה בסוגיית שליחותו של ההיסטוריון. במרכזו עומד היחס לעבר מנקודת המבט של ההווה. מאמרו של גבריאל מוצקין עוסק בעצם הרלוונטיות של ההיסטוריה להווה. טענתו היא כי העבר אינו אלא עברו של ההווה שבמסגרתו הוא נכתב. מכאן שכל היסטוריה רלוונטית להווה, ותהיה זו טעות אפיסטמולוגית לנסות לכתוב היסטוריה בלא האופק של ההווה.

מאמרו של משה צוקרמן נע על המסילות שבין אינסטרומנטליזציה אידאולוגית והפרטה של הזיכרון. נקודת המוצא של הדיון היא התזות של ולטר בנימין, הנוגעות למחויבותם המוסרית של דורות ההווה כלפי הדורות הקודמים. מנקודת מוצא זו בוחן צוקרמן את תהליך ההתכנסות של ההיסטוריה אל מחוזות הזיכרון, או הזיכרונות הקולקטיביים והפרכיים. מאמר זה מסתיים בטענה שיש לבחון את הכוונה שמאחורי הזיכרון, כאמצעי מיון, כי 'אין להפוך את הזיכרון לארגומנט פוליטי, אלא אם כן הדבר נעשה מתוך כוונה אמנציפטורית'.

גם בפתח מאמרו של יותם חותם מופיעה תזה מתחילת המאה ה-20: התזה של תאודור לסינג משנת 1919. במרכזו של התזה טענה אחת: היסטוריה אינה אלא הענקת משמעות לזרם התרחשויות, שלכשעצמו חסר כל משמעות. מנקודת מוצא זו מתנקז הדיון למערכת היחסים שבין מערכות זמן שבתשתית ההיסטוריה: 'עתיד-עבר' מהצד האחד ו'הווה' מהצד האחר. המסקנה היא שההווה הוא תחום נסתר, סמוי, שעומד תמיד ברקע עיסוקו של ההיסטוריון במערכת היחסים שבין עתיד שאליו הוא שואף לעבר שאליו הוא מתייחס. התוצאה של מערכת זו תהייה שההיסטוריון אינו יכול להיות אלא נשא של שליחות במסגרת החברה שבה הוא פועל.

קבוצת המאמרים השנייה נוגעת בצירוף ההיסטורי שהוא לב עיסוקו של פרופ' משה צימרמן: היסטוריה גרמנית, עבר יהודי-גרמני, זיכרון ישראלי. הרטרופקטיבה של שולמית וולקוב שופכת אור על היסוד החתרני, הפרובוקטיבי, האימננטי לעצם העיסוק בהיסטוריה הגרמנית ובעבר היהודי-הגרמני. על פי וולקוב, הפרובוקציה אינה תופעת לוואי של אופיו של ההיסטוריון, אלא היא נובעת מעצם אופייה החתרני של הסוגיה שהוא עוסק בה – ההיסטוריה היהודית-הגרמנית. מסקנתה היא כי תולדותיה של יהדות גרמניה מציבות סימני שאלה חתרניים בשני הכיוונים: בהקשר של הלאומיות הגרמנית וגם בהקשר של הלאומיות היהודית.

פתח דבר

גדעון ראובני מציע קריאה חדשה של היחסים בין החברה הגרמנית של המאה ה-19 ליהודיה. חידושה של קריאה זו הוא בשאיפה להשתחרר מהעמדה הבינארית המקובלת במחקר, והבוחנת את ההיסטוריה היהודית-הגרמנית כמטוטלת הנעה בין דחייה לבין קבלה. מסקנתו היא כי ניתוח דרך 'יחידות שיח', דהיינו, באמצעות התמקדות בקונטקסט שבא בו לידי ביטוי יחס – או היעדרותו של יחס – לסוגיה היהודית, ניתן לבנות מודל שיכול להציע השתחררות כזו.

מאמרה של יפעת וייס דן בתודעה הגרמנית של ימינו מנקודת מבט פריפריאלית כלפי אירופה. הניתוח הנוקב של גרמניה של ימינו ושל יחסה כלפי עברה נעשה תוך התבוננות מהשוליים של אירופה לעבר המרכז – מנקודת מבט ישראלית ובת הזמן כלפי החברה הגרמנית. מטרתו ללכוד את צדודיתו של הגרמני, המתבונן גם הוא מזרחה ומערבה. מסקנתה של וייס היא כי עקב התהליכים העוברים על אירופה כעת, סיכויינו להיות מוכרזים כאנכרוניזם היסטורי רק הולכים וגוברים.

קבוצת המאמרים השלישית בקובץ חגה סביב סוגיות שונות, בנות זמנים שונים ובתחומים שונים, הנוגעות למעורבות החברתית של ההיסטוריון בחינוך, בתקשורת, בתרבות הפופולרית ובהוויה החברתית.

דורון מנדלס מציג סוגיות מההיסטוריה של יוון הקלאסית. מאמרו מעלה על נס את החתירה כנגד הסכמה כללית וגיבושה של עמדה ביקורתית הנוגדת את דעת הקהל, דווקא בעתות משבר ומלחמה. עמדה זו זוכה לחיי נצח מנקודת מבטו של ההיסטוריון של העת העתיקה.

דימויה של מלחמת העולם השנייה בגרמניה עומד במרכז מאמרו של דניאל עוזיאל. באמצעות דמותו של ההיסטוריון החובב פאול קארל, מציג עוזיאל את הכוח המעצב שיש לעטיפה פופולרית-סנסציונית ולחבילה חזותית, בכל הנוגע לעיצוב דעת קהל ודימויים קולקטיביים באשר לעבר ולמשמעותו.

דוד ויצטום עוסק אף הוא בשאלת עיצוב דעת הקהל ודימויים קולקטיביים על ידי חבילה חזותית. במרכז מאמרו עומדת כתבת החדשות בטלוויזיה כאמצעי חזותי אפקטיבי להבנייתה של תודעה קולקטיבית. ויצטום טוען בזכות כתבת החדשות, לא רק כמקור היסטורי, אלא גם כאובייקט מחקרי העומד בזכות עצמו.

את שליחות ההיסטוריון בחינוכו של הדור הצעיר בוחנת רינה פלד. עניינה הוא המשימה העדינה, הרגישה והמורכבת המוטלת על ההיסטוריון בבואו לערער את הדימויים והאמונות שעמם באים התלמידים לכיתה, מתוך מטרה לעורר בהם מחשבה ביקורתית, פתיחות מחשבתית וסקרנות אינטלקטואלית.

תפקידו החינוכי של ההיסטוריון הוא גם עניינו של אייל גרטמן. על פי גרטמן תורם ההיסטוריון כמחנך לבנייתה של החברה, וזהו אחד הייעודים של עיסוקו. גרטמן מראה כי בהקשר זה יש ערך לעיסוק בהיסטוריה בתרבות הפופולרית, ובייחוד בספורט, שיכול לשמש קרקע פורייה לחינוכו של הדור הצעיר ולהקניית ערכים.

פתח דבר

שלושת המאמרים האחרונים בקובץ מתמקדים בתחום הפוליטי. מאמרו של נועם זדוף מציג שתי פרשנויות שניסו לחשוף את המניעים הפוליטיים של גרשם שלום, העומדים כביכול בתשתית עבודתו המדעית וההיסטורית. הפרשנות האחת היא של מבקרו החריף של שלום, ברוך קורצווייל, ואילו האחרת של תלמידו האהוב, יוסף וייס. פרשנויות אלו ותגובתו של שלום עליהן אינן מטילות ספק בעצם קיומו של רוברט סמוי, ששם פועמת תחושת שליחותו של ההיסטוריון. יש בפרשנויות ויכוח חריף בשאלה 'מהי' אותה תחושת שליחות – ועל פי זדוף הן חושפות את עולמם של המפרשים יותר מאשר את עולמו הפנימי של שלום עצמו.

דיון ישיר בשאלה הפוליטית עורך אליעזר דומקה. מאמרו של דומקה עוסק בעצם מעורבותו של ההיסטוריון בפוליטיקה. בסוף הדיון מופיעה דווקא חתירה כנגד הטענה שהידע של ההיסטוריון ואזמל המנתחים שבידיו מעניקים לו יתרון בבואו לתת דין וחשבון על ההווה ובבואו לכוון את החברה אל העתיד.

דן דינר חותם בסוגיה דחופה ועכשווית: שאלת ההצדקה של ישראל, כפי שבאה לידי ביטוי בשיח שנוצר בסכסוך הישראלי-הפלשתינאי. מנקודת מבטו של ההיסטוריון עומדות על הפרק שלוש אפשרויות של הצדקה עצמית, ויש להן ביטוי בהיסטוריה של השיח הישראלי הפנימי: הצדקה עצמית חדיצדדית הנשענת על הבטחה אלוהית; הצדקה בעלת משמעות אוניברסלית חלקית, מתוקף שואת היהודים באירופה; הצדקת קיומה של ישראל מכוח היותה קיימת. דווקא ההצדקה האחרונה, האוניברסלית באופן מלא, וכן תפיסת הזמן שבתשתיתה, מאפשרות סיכוי לפתרון פוליטי שיוסכם על הצדדים בסכסוך.

כל המאמרים הללו משמשים תמריץ לדברי הסיכום והתשובה של משה צימרמן. בדבריו עוסק צימרמן בתודעת השליחות של ההיסטוריון בשלושה מעגלים, מעגל המחקר, מעגל ההוראה ומעגל ההד הציבורי שמעבר למגדל השן האוניברסיטאי, ובאמות המידה שעל ההיסטוריון לנקוט כדי לדעת אם מילא את שליחותו בכל אחד ממעגלים אלו. צימרמן רואה במעגל השלישי – הציבורי – את תחום השליחות החשוב ביותר, שבו צריך ההיסטוריון למלא את ייעודו ולהשמיע את קולו.

לסיום צורף לקובץ צרור ברכות אישיות לפרופ' צימרמן כפי שנשאו בכנס. המברכים בירכוהו הן מנקודת מבט היסטוריוגרפית-מקצועית (דב קולקה, דורון נידרלנד) והן מנקודת מבט אישית (זיאק שלנגר, ולפגנג שידר).

תקוותנו היא כי קובץ זה יפתח לקוראים אשנב אל השאלות, הסוגיות והמחלוקות המרכיבות את עולמו העשיר של המחקר ההיסטורי בימינו.

העורכים

ירושלים, קיץ 2005